

rabi. Nekateri so bili celo v nasprotju s krščansko doktrino (kot npr. formula D M: *Dis Manibus* - Božanskim Manom), a je bila na nagrobnikih tako zelo zakoreninjena, da se pogosto pojavlja tudi na t. i. krščanskih napisih. Na samem začetku članka H. Solin zanika obstoj krščanske epigrafike in krščanskih napisov. Trdi namreč, da v bistvu obstaja samo določeno število napisov, ki so jih postavile ali osebe s poklicem znotraj krščanske cerkve ali tisti, ki so se opredelili kot kristjani. Ti napisi pa se v tehničnem smislu ne razlikujejo od poganskih.

Na popolnoma nov teritorij se prestavi F. Beutler, ki je svoj razmeroma kratek članek namenila ženskam na ozemlju Avstrije v rimski dobi. Ženske študije nasploh so v zadnjih letih pridobile na pomenu, postajajo pa tudi vedno bolj popularne kot predmet študija za tiste, ki se ukvarjajo z antiko (tudi pri nas, npr. M. Sunčič (ur.), Plutarhove ženske, zbirka *Dialogi z antiko*, Ljubljana 2004). Obravnavani prispevek se ukvarja z mejnim področjem epigrafike na mejnem območju rimskega imperija. Na ta način kar na dveh nivojih zadosti smernicam kolokvija in je v tem pogledu prav gotovo nekaj posebnega med prispevki v zborniku.

Sledita prispevka, ki prinašata novo odkrite napise; avtor prvega je M. Buonocore, ki je pripravil predvsem neobjavljene, pa tudi že objavljene napise (z novim branjem oziroma novimi podatki) Abbruzza. Avtorji drugega (M. L. Manca, L. Cencioli, L. Sensi) so se posvetili napisom v cerkvi S. Maria Maggiore v Asissiju. Napisni spomeniki izvirajo iz prostora pod cerkvijo, kjer se skrivajo rimski ostanki, na katerih je zrasla sedanja cerkev. Predstavitvi cerkve in zgodovine izkopavanja sledi kataložni del; v večini primerov gre za večje ali manjše fragmente, kar je glede na naravo najdišča mogoče pričakovati.

Čeprav nisem predstavila vseh avtorjev in njihovih člankov, bi iz kratkega orisa vendarle moralo biti razvidno, da zbornik prinaša sila različne prispevke; avtorji obravnavajo različne tematike, z različnih vidikov, na raznih območjih ... Vsem pa je skupno, da se tako ali drugače dotikajo meja; v uvodu je bilo sicer zapisano, da niso samo fizične (teritorialne) meje tiste, ki naj bi nas zanimala. A je potrebno priznati, da je veliko več avtorjev izhajalo prav iz teh in da je manj tistih, ki so se ukvarjali s socialnimi in kulturnimi. Konkretne ločnice so vendarle veliko bolj oprijemljive, zato jih je lažje uporabiti za izhodišče. Kolokvij in pričujoči zbornik s tem morda nista popolnoma zadostila vodilu in motu, ki so ga imeli organizatorji, gotovo pa sta botrovala nastanku mozaika na temo meja, kjer je vsak od prispevkov zanimiv kamenček v njem.

Julijana VIŠOČNIK

Early Geographers. - The Period of the Roman Conquest, F. Bence, P. Kovács (ur.). *Fontes Pannoniae Antiquae I*. Budapest 2005. 251 str.

Madžarska strokovnjaka za antično zgodovino sta se odločila zbrati in objaviti vse antične (grške, latinske, pa tudi sirske) literarne vire ter napisno gradivo, ki tako ali drugače omenjajo Panonijo. Prvi dve knjigi, ki se ukvarjata z začetnim obdobjem (samo osvojitvijo in tvorbo province Panonije), sta avtorja objavila že pred nekaj leti v madžarskem jeziku in z madžarskim prevodom virov. Ugotovila pa sta, da sta knjigi mednarodnega pomena, zato sta zdaj pred nami v angleškem jeziku, a brez prevodov. Opustitev prevajanja virov v enega izmed svetovnih jezikov lahko razlagamo in delno opravičimo z dejstvom, da ti prevodi v angleščino že tako ali tako obstajajo, le poiskati je potrebno tistega, ki ga v danem primeru nekdo potrebuje. Kljub temu pa ob branju dela dojemamo izpust prevodov kot primanjkljaj, saj bi ob tako natančnem zbiranju vseh antičnih virov, ki omenjajo dogajanje v Panoniji, pa tudi v sosednjih pokrajinah, upravičeno pričakovali, da bodo tudi prevedeni ter

tako dosegljivi čim širšemu krogu bralcev. Bralcem, v večini primerov strokovnjakom na področju antične zgodovine, ki v današnjem času pogosto sploh ne znajo več latinščine in grščine, bi tako olajšali delo in prihranili čas.

Vsi posamezni odlomki so obravnavani po sledeči shemi: 1. latinski/grški tekst; 2. izdaja (teksta); 3. literatura (o avtorju oziroma o temi, na katero se odlomek nanaša); 4. komentar (zgodovinski, vsebinski). Avtorja sta projekt zastavila široko, saj predvidevata izid devetih zvezkov serije, kjer bi bili posamezni odlomki obdelani po zgoraj navedeni shemi. Prvi del je posvečen zgodnjim geografom ter času osvojitve Panonije do smrti cesarja Klavdija (54); drugi se ukvarja z zgodovino Panonije do leta 166; markomanske vojne in čas do leta 192 bodo tema tretjega dela; naslednji bo namenjen letom Severov (193-235); peti bo obravnaval vire v povezavi z vojaškimi cesarji (do 284); šesti bo navajal vire za čas tetrahije (do 312); naslednji se bo posvečal času Konstantinove dinastije (do 363); predzadnji bo prikazal vire za Valentinijanovo dinastijo (do 395), zadnji del pa bo posvečen propadu province (do 582).

Vire, ki so obravnavani v prvem delu, lahko razdelimo na pet večjih sklopov; v prvem, najkrajšem, so zbrane prve omembe pokrajine (*Primae mentiones regionis*); sledijo geografski pisci, ki opisu province namenijo več besed (*Scriptores geographici provinciam amplius describentes*); največji del zavzemajo zgodovinski pisci (*Opera historica*); ta vsebuje vse večje latinske in grške zgodovinarje. Sledi krajše poglavje, ki prinaša zgodovinske podatke o Panoniji v pesniških delih (obenem je to edino poglavje, ki nima latinskega naslova, kar pusti vtis, kot da bi bilo naslov *Historical data in poetic works* pretežno prestaviti v latinščino); zadnje poglavje prinaša pomembne napise, ki omenjajo Panonijo (*Inscriptiones*).

Prve omembe Panonije najdemo pri grških pesnikih: Heziodu, Ajshilu, Pindarju in drugih grških piscih; zgodovinarju Herodotu, Skylaksu ter Apoloniju Rodoskem. Poleg grških avtorjev pa so zbrani tudi latinski, ki posredujejo samo drobne notice: Cezar, Nepot, Krisp, Varon in Horacij. Naslednji sklop, v katerem so zbrane geografske vesti o Panoniji, je gotovo bolj pomemben in kot takšen zavzema veliko več prostora. Poglavje začnejo Strabon, Pozejdonij in Pomponij Mela; sledi jim Plinij Starejši, ki je v svoji obsežni *Naturalis Historia* zapisal mnogo takšnega, kar je za zgodovino Panonije, Norika in drugih pokrajin ter provinc odločilnega pomena in na čemer sloni zgodovina (ter geografija) antičnega sveta, kot jo poznamo danes. Nič manj pomemben ni geograf Klavdij Ptolemaj, ki mu avtorja namenita veliko pozornosti. Kakor poprej pri Pliniju je komentar obsežen; na osnovi njegovih podatkov avtorja pripravita tabele o razdaljah med posameznimi kraji in delitvi sveta. Sledi še nekaj manj pomembnih avtorjev; med njimi prvič tudi viri iz Sirije (*Liber Generationis*), ki sta jih avtorja za razliko od ostalih opremila tudi s prevodom. Sirski avtorji prinašajo sicer le krajše notice, ki pa jih vendarle ne smemo zanemariti, saj so lahko dopolnitev ali potrditev že poznanih dejstev.

Odlomki zgodovinskih del, ki omenjajo Panonijo, so nastali pod peresi najpomembnejših latinskih in grških zgodovinarjev, pri čemer naj omenim samo nekatere: Cezar, Livij, Velej Paterkul, Valerij Maksim, Plutarh, Tacit, Svetonij, Apijan, Kasij Dion in drugi. V svojih delih so Panonijo omenjali tudi cerkveni pisci: Hieronim, Evtropij in Orozj. V delih pesnikov pa je največ zgodovinskih podatkov v zvezi s Panonijo mogoče najti pri Ovidiju in Lukanu.

Preostali so še napisi, med katerimi ima gotovo posebno mesto *Monumentum Ancyranum* (*Res Gestae Divi Augusti*), kjer je cesar Avgust ovekovečil svoje dosežke, tudi na ozemlju Ilirika, kamor moramo v njegovem času šteti tudi ozemlje Panonije. Poleg napisov uradnega značaja (*Fasti Romani*) avtorja v izbor uvrstita tudi nekatere privatne. Za nas so še posebej zanimivi *ILJug 303* in *304* ter *AJ 173*, ki so iz Emone. Pri tem je presenetljivo dejstvo, da avtorja Emono, kljub trdnemu dokazu (mejniki pri Bevkah) o upravni uvrščenosti k Italiji, še vedno obravna-

vata v okviru Panonije. Razlago za to lahko iščemo morda v tem, da je bil mejnik najden prepozno, da bi avtorja nova spoznanja lahko še upoštevala pri objavi te knjige.

Avtorja smiselno zaokrožita delo z obširnimi povzetkom, kjer na osnovi podatkov, pridobljenih iz virov, strneta zgodovinski pregled Panonije v okviru antičnega sveta (rimskega imperija). Razložita geografski pojem Ilirik ter geografsko in administrativno opredelita Panonijo in njena plemena. Nadaljujeta z rimsko osvojitvijo in vzpostavitvijo province, razdelitvijo Ilirika in zgodovino celotne Panonije. Predstavljeni zvezek zbirke *Fontes Pannoniae Antiquae* tako predstavlja osnovo za preučevanje zgodovine Panonije na začetku rimske nadvlade, saj prinaša vse njene omembe v antičnih virih za to obdobje. Prav antični viri, če je mogoče celo sočasni, pa so tisti, na katerih naj bi temeljilo naše raziskovanje.

Julijana VISOČNIK

Mariella Moreno (ur.): *Delle medaglie Carnico-Iliriche del P. Angelo Maria Cortenovis* [facsimile del ms. 588 del Fondo principale della Biblioteca Civica di Udine]. Villa Manin di Passariano 2003. 128 str., [71] str. s faks. ms 588, ilustr.

V času, ko v numizmatični stroki vlada za študij keltskih novcev še posebno veliko zanimanje in ko so bile odkrite in objavljene nekatere nove najdbe keltskega denarja,¹ je knjiga o znanstveniku, učitelju in numizmatiku, ki je v 18. stoletju zbiral različno gradivo in pisal o keltskih novcih, še posebno dobrodošla. Urednica Mariella Moreno je v pričujoči knjigi zbrala prispevke več avtorjev, ki ponujajo bralcu vpogled v življenje in delo Angela Maria Cortenovisa. V prvem prispevku Cristina Donazzolo Cristante izčrpno predstavi življenje Cortenovisa. V nadaljevanju Maurizio Buora seznanil bralca s pomembnim delom in pisanjem Cortenovisa. Končno Massimo Lavarone opiše grške, rimske in srednjeveške novce iz Cortenovisovega rokopisa. Temelj knjige predstavlja Cortenovisovo delo, ki je objavljeno v dveh različicah, z različnima naslovoma. Prva, zgodnejša, je v latinščini in se glasi *De nummis ad veteres Carnorum regulos pertinentibus dissertatio* (Bibliotheca Arcivescovile di Udine MS 244, fols. 267r-276r). Latinski tekst je preveden v italijanščino in bogato opremljen z opombami. Kasnejša različica je v italijanskem jeziku z naslovom *Delle medaglie Carnico-Iliriche* (Biblioteca Civica di Udine MS 588). Zemljevidi, izborne tabele z originalnimi ilustracijami in faksimile enega od rokopisov dopolnjujejo publikacijo.

Oče Angelo Maria Cortenovis, pripadnik rimskokatoliškega reda barnabitov, je bil rojen 1727 v Bergamu, umrl je 1801 v Vidmu (Udine), kamor je prispel leta 1764, še prej pa je poučeval v mnogih mestih po Italiji. V Vidmu je vodil barnabitski kolegij. V svojem za tiste čase dolgem življenju je kar nekaj desetletij posvetil proučevanju keltskih novcev ali "karnijsko-ilirskih medalj", kot jih je sam imenoval. Četudi je Cortenovis deloval v 18. stoletju in je seveda numizmatična stroka od takrat dosegla velik napredek, je njegovo delo še danes aktualno. Cortenovis je bil značilni predstavnik izobražencev, ki so v duhu razsvetljenstva posegali na več znanstvenih področjih. Bil je barnabit, učitelj, arheolog, numizmatik, agronom in zgodovinar. Pri svojem delu je skušal povezati arheološke najdbe, novce in antične vire. Svoje zanimanje za zgodovino in arheologijo Furlanije je izražal v številnih razpravah o različnih predmetih, na katere je naletel na potovanjih po provinci, v kateri je prebival in deloval.

Še posebej pomembna je njegova objava dveh zakladnih najdb keltskih novcev, ki sta bili odkriti že konec 18. stoletja. Prva najdba je iz Zuglia in je bila odkrita leta 1762, torej še preden je Cortenovis prispel v Udine. Najdba je bila že poznana zahvaljujoč starinoslovcu Khellu, ki jo je objavil kmalu po odkritju. Druga, manj poznana, je zakladna najdba Moggio, ki je bila odkrita l. 1787. Najdba vsebuje tetradrahme tipa COPPO in republikanske denarije. Cortenovis se ni zadovoljil zgolj z opisom novcev v najdbah, temveč je poskušal povezovati najdbe tudi z epigrafskimi napismi in pisnimi viri. Še posebej je poskušal razložiti izvor in pomen imen, ki se pojavljajo na novcih.

Nastanku te knjige in objavi rokopisa je v veliki meri botrovalo dobro sodelovanje med regionalnim centrom za katalogizacijo in restavriranje kulturnih spomenikov Villa Manin di Passariano (*Centro regionale di catalogazione e restauro dei beni culturali di Villa Manin di Passariano*) in furlanskim arheološkim društvom (*Società Friulana di Archeologia*).

Alenka MIŠKEC

Milan Hanuliak: *Velkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaca 8. Nitra 2004. 391 str., 244 slik, 109 tabel.

Arheologija je historična veda, ki bliskovito kopiči količino historičnih informacij, ki so osnova njene analize. Vedno nova izkopavanja, prihod in stalen napredek digitalne dokumentacije prinašajo nove možnosti, prednosti, a tudi probleme. Morda je glavni ta, da količina informacij sama po sebi še ne pomeni kakovosti. Slednja je odvisna od dobro izbrane strategije analize. Te pa ni brez pogumnih sintetičnih študij, ki pomagajo formulirati nova analitična izhodišča. Dela take vrste lahko preštejemo na prste. Mednje se uvršča tudi obravnavana monografija Milana Hanuliaka. Avtor se že celo svoje raziskovalno življenje posveča raziskavam in analizam zgodnesrednjeveških grobišč Slovaške. Njegova podatkovna zbirka je narasla na 614 gomil z 49 grobišč in na 3410 planih grobov z 275 najdišč. Po več desetletjih dela se mu je posrečilo posamične raziskave strniti v celovit pregled pokopavanja na Slovaškem s poudarkom na obdobju 9. in 10. st., ki so mu v upravno-političnem smislu nedvomno dali odločilen pečat oblikovanje, širjenje in propad države Moravanov.

Pregled začne z gomilnimi grobovi. Predstavi različne teorije njihovega pojava in opozori na zanimivo spolno strukturo tovrstnih pokopov, kjer prevladujejo moški grobovi, kar nakazuje, da gre za pojav socialnih razmerij. Sledi vzpostavitev kronološkega sistema, ki naj omogoči razvrstiti grobove in opazovati spremembe skozi čas. Avtor gradi svojo kronološko metodo kot souporabo vseh razpoložljivih analitičnih tehnik: seriacije, klasifikacije oblik z določitvijo vodilnih tipov, spremembe pogrebnih običajev skozi čas, stratigrafije in topografske kronologije grobišč. Pri tem ugotavlja, da je kronološka določljivost posameznih grobov razmeroma slaba in da so spremembe skozi čas dogajale najverjetneje postopoma, nikakor ne vse hkrati. Kljub temu trenutna stopnja poznavanja arheološkega gradiva omogoča zgolj shematično stopenjsko razdelitev. Zlasti na primeru grobišča Čakajovce ugotovi, da je bil prehod z žganega načina pokopov na okostne grobove razmeroma hiter. Ob tem razpravlja o začetku "velikomoravskega" obdobja, ki ga postavlja v čas okoli 800, in opozarja, da

¹ Gre za zakladno najdbo Enemonzo (G. Gorini, *Il ripostiglio di Enemonzo e la monetazione del Norico* [Padova 2005]) in skupno najdbo iz Ljubljani (P. Kos, A. Šemrov, *Skupna najdba keltskih in rimskih novcev v reki Ljubljanici*. Doprinos h kronologiji novcev plemena Tavriskov, *Arheološki vestnik* 54, 2003, 381-395), ki sta pomembno vplivali na vzpostavitev nove kronologije.